

Gaspıralı İsmail Bey ve Modern Eğitim Anlayışı

Sefa SELÇUK*, M. Hakan ÖZÇELİK**

Araştırma makalesi

Geliş Tarihi / Received: Şubat / February 2020

Kabul Tarihi / Accepted: Şubat / February 2020

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Günümüzde Türk dünyasının mevcut durumuna baktığımız zaman kültürel anlamda yakınlık derecemizin yetersiz kaldığı aşikârdır. Türk dünyasında bulunan bağımsız Türk cumhuriyetleri Türkçenin kollarından doğan lehçeleri kullanmalarına rağmen ortak bir dil oluşturma çabası göz ardı edilmiştir. İsmail Gaspıralı'nın dilde, fikirde, işte birlik sözü bugün de bütün Türk dünyasının ülkü ve ilkesi olma değerindedir. Gaspıralı İsmail Bey, ortak bir dil oluşturmak amacıyla yeni bir eğitim sistemine geçmek ve medrese sisteminde değişiklikler yapmak için çalışmıştır. 1883 yılında çıkartmış olduğu Tercüman gazetesi aracılığıyla yayımlanmış olduğu yazılar Türk dünyası ve Müslümanlar arasında büyük yankı uyandırmıştır. İsmail Gaspıralı'nın Ceditçilik hareketi Batı'daki aydınlanma felsefesinin İslam dünyasındaki yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmamızda Gaspıralı İsmail Bey'in Türk dünyasında ortak bir dil yaratma çabası üzerine yapmış olduğu modern eğitim faaliyetlerini inceleyeceğiz. İsmail Bey'in yapmış olduğu bu çalışmalar, günümüz Türk dünyasındaki ortak dil problemine ışık tutacaktır. Gaspıralı İsmail Bey'in gerçekleştirmek istediği idealler günümüzde dahi örnek alınabilecek önemli çalışmalardır.

Anahtar Kelimeler: *İsmail Gaspıralı, Türk Dünyası, Ceditçilik, Tercüman Gazetesi*

* İstanbul Aydın Üniversitesi. Yüksek Lisans Öğrencisi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, e-mektup: sefaselcuk@stu.aydin.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0001-6240-5298> İstanbul/Türkiye.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mektup: hakanozcelik@aydin.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-5976-721X> İstanbul/Türkiye.

Gaspıralı İsmail Bey and His Understanding of Modern Education

Abstract: When we look at the current state of the Turkic world today, it is obvious that our cultural affinity is insufficient. Although independent Turkic republics in the Turkic world use dialects arising from the arms of Turkish, the effort to create a common language has been ignored. “Unity in language, work and idea” statement of İsmail Gaspıralı is worth being the ideal and the principle of the entire Turkic world. Gaspıralı İsmail Bey worked to switch to a new education system and make changes in the madrasah system in order to create a common language. The texts he published by the Tercüman newspaper had a great impact among the Turkic world and Muslims. İsmail Gaspıralı’s Jadidism movement emerged in the Islamic world as a reflection of the “enlightenment philosophy” in the West. The Jadidism movement was initiated by different names before Gaspıralı İsmail Bey. In this article, we are going to look at modern education studies of Gaspıralı İsmail Bey. The ideals that Gaspıralı İsmail Bey wanted to realize are important works that can be modeled even today.

Keywords: İsmail Gaspıralı, Turkic World, Jadidism, Tercüman Newspaper.

Giriş

Gaspıralı İsmail Bey’in yapmış olduğu çalışmaların günümüzde dahi geçerliliğini koruması onun idealist ve ileri görüşlü olduğunu göstermektedir. Gaspıralı İsmail Bey Türk birliğini elbette sağlamak istiyordu ancak o günün şartlarında 19.yüzyılda bunu başarmak hiç de basit değildi.

Gaspıralı İsmail Bey, öncelikle Türk dünyasında birlik kurulabilmesi için “Dilde, fikirde, işte birlik” şiarını benimsemiştir. Bu dönemde Türk boyları çeşitli bölgelerde Türkçenin farklı kollarını ve lehçelerini kullanmaktaydı. İsmail Bey bu dönemde ortak bir Türkçe için Osmanlı Türkçesinin uygun olduğunu düşünmekteydi. Böylelikle diğer Türk lehçelerini de Osmanlı Türkçesine uyarlayarak ortak bir dil yaratacaktı. Gaspıralı İsmail Bey yabancı dillerden kelime alınmasına karşı çıkarak, Türkçede bulunan ve anlaşılması zor olan Farsça, Arapça kelimeleri de atmak istiyordu. Gaspıralı İsmail Bey’in amacı ‘‘Lisan-ı Umumi’’ adını verdiği bir dil birliğidir.

Gaspıralı hedeflerini gerçekleştirebilmek için öncelikle halka ulaşabileceği bir yayın organına ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı da 1883 yılında çıkartmış olduğu *Tercüman* gazetesi aracılığıyla dil birliğini sağlamak amacıyla faaliyetlere başlamıştır.

İsmail Gaspıralı, Türk birliğinin sağlanabilmesi için öncelikle ortak bir dil anlayışının zorunluluğunu savunmuştur. Çünkü Gaspıralı'ya göre dilde birlik sağlanmadan “fikirde ve işte” de birlik sağlanamazdı. Gaspıralı İsmail Bey'i ve çalışmalarını anlayabilmek için öncelikle dilde, fikirde, işte birlik şiarını anlamamız gerekir. Çünkü insanı anlayabilmemiz için kişinin fikirlerini, ideallerini bilmemiz ve ona göre kişinin faaliyetlerini incelemek daha doğru olacaktır. Gaspıralı İsmail Bey doğduğu andan öldüğü ana kadar belirlemiş olduğu idealleri uğruna çalışmıştır.

Gaspıralı İsmail Bey'in Doğumu ve Hayatı

Gaspıralı İsmail Bey 1851 yılında Kırım'da, Bahçesaray yakınlarında bulunan Avcıköy'de dünyaya gelmiştir (Nadir, 2011: 27). Annesi Fatma Sultan, babası ise Mustafa Ağa'dır. Mustafa Ağa Çarlık ordusundan teğmen rütbesiyle emekli olmuş ve Bahçesaray'a yerleşmiştir. Babası Mustafa Ağa Gaspıra köyünden olduğu için İsmail Bey'de “Gasprinskiy” (Gaspıralı) adıyla tanınacaktır (Kırimer, 1996: 16).

Annesi Fatma Sultan ise köklü bir mirza ailesinden gelmekteydi ve Mustafa Ağa'nın ikinci eşiydi. İsmail'in doğumuyla beraber ailesi Kırım savaşı esnasında Bahçesaray'a yerleşmiştir. Eğitim hayatına Müslüman mektebinde başlamış ve Rus okulunda da eğitim aldıktan sonra Voronej'deki askeri okula, daha sonra da Moskova'da bulunan Milyutin Gimnazyumuna girmiştir (Kırımlı, 1996: 392). İsmail Bey'in Rusçası ise askeri okullarda almış olduğu tahsil sırasında bir hayli ilerlemiştir. Moskova'da eğitim alırken dönemin ünlü Rus milliyetçilerinden olan gazeteci yazar Mihail Katkov ile tanışmış ve dostluk kurmuştur. Katkov aynı zamanda aşırı Slavcı (Slavofil) hareketinin de önde gelen şahsiyetleri arasındadır. Katkov, sayesinde İsmail Bey aşırı siyasi akımları, Rus milliyetçiliğini ve Liberal akımları da yakından tanıma fırsatı bulmuştur (Kırımlı, 2010: 38). Bu dönemde askeri okullarda eğitim gören öğrencilere aşırı derecede Türk düşmanlığı ve Slav birliği propagandası yapılıyordu (Yaman, 2015: 50). Bu propaganda, Gaspıralı İsmail Bey'de tam tersi olarak etki göstermiş ve fikir dünyasında Türk milliyetçiliği ve beraberliğinin gelişmesinde etkili olmuştur.

1867 yılında Gaspıralı İsmail Bey, sınıf arkadaşı olan Mustafa Mirza ile beraber Girit İsyanı dolayısıyla Osmanlı saflarına katılmak amacıyla gizlice ülkeden kaçmaya çalıştıkları sırada yurt dışına çıkmak için gerekli pasaportlarının olmadıkları anlaşılınca Odesa limanında yakalandılar (Akçura, 1978: 92) ve ailelerine geri gönderildiler (Kırımlı, 2010: 38). Kuvvetle muhtemel her ikisi de soylu birer aileden gelmeleri dolayısıyla da hapis cezası almadılar.

İsmail Bey, daha sonra askeri okula tekrar dönmeyerek 1868 yılında Bahçesaray'a giderek ünlü Zincirli Medresesi'nde Rusça muallimi olarak, 400 ruble ücret karşılığında ders vermeye başlamıştır (Yaman, 2015: 50). Bir yıl sonra ise 1869'da bu sefer Yalta'da bulunan Dereköy mektebinde Rusça muallimi olarak göreve başlamıştır. Buradaki görevini iki yıl kadar sürdürdüktan sonra tekrar Zincirli medresesine dönmüştür. Ancak medresenin eğitim metodunu eleştirmesi dolayısıyla istifaya zorlanmış ve 1871 yılında görevinden istifa etmiştir (Kırimer, 1996: 21). İsmail Bey, Girit isyanında olduğu gibi hâlâ Osmanlı subayı ya da memuru olmak hayalinden vazgeçmiş değildi. Osmanlı Devleti'nde bulunan dostlarından ve tanıdıklarından öğrendiği kadarıyla Osmanlı subayı olabilmek için Fransızca bilmesi gerekiyordu. İsmail Bey, Fransızcasını geliştirmek maksadıyla İstanbul, Viyana, Münih ve Stuttgart üzerinden Paris'e gelmiştir. Paris'te çeşitli işlerde çalıştıktan sonra Rus yazar Ivan Turgenyev ile tanışmış ve asistanlığını yapmıştır. Fransızcası ilerledikten sonra bir reklam şirketinde çalışmıştır (Hablemitoğlu, 2015: 18). İki yıl kaldığı Paris'te hem dilini geliştirme imkânı bulmuş hem de Avrupa'nın içtimai durumu hakkında incelemeler yapma fırsatı da yakalamıştır. 1885 yılında izlenimlerini "Avrupa Medeniyetinde Bir Nazar-ı Muvazene" adlı eseriyle yayımlayacaktır. 1874 yılında Osmanlı subayı olabilmek amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Ancak bir yıla yakın beklemesine rağmen başvurusuna olumlu bir yanıt alamamış ve bunun üzerine 1875 yılında tekrar Kırım'a dönmüştür. Kırım'a dönüşüyle alakalı Yusuf Akçura şöyle diyordu; "Kırım'a döndükten sonra dört yıl kadar belirli bir işle uğraşmadan özellikle milletdaşlarının çeşitli tabakalarının hayat ve durumlarını incelemekle vakit geçirdi." (Akçura, 1978).

1876 yılında Yalta'da Rusça muallimliği yaptığı sırada tanıştığı Samur Hanım'la evlenmiş ve Hatice adında bir kızı dünyaya gelmiştir. Ancak bu evliliği iki yıl kadar sürmüştür.

Daha sonra Zühre Hanım'la evlenmişler ve bu evliliği ise Zühre Hanım vefat edene kadar 25 yıl sürmüştür (Kırimer, 1996: 28). Bu evliliğinden ise dört kız dört erkek olmak üzere sekiz çocuğu dünyaya gelmiştir. Zühre Hanım'ın vefatından bir iki yıl sonra ise Zühre Hanım'ın kız kardeşi Hurşit Hanım ile evlenmiştir. Ancak 2 yıl sonra Hurşit Hanım vefat etmiştir. Bundan sonra da İsmail Bey bir daha evlenmemiştir (Nadir, 2011: 32). 1878 yılında İsmail Bey, Bahçesaray Belediye Başkanı seçilmiştir (Hablemitoğlu, 2015: 22). Bu görevini 4 yıl kadar sürdürecektir. İsmail Bey, 1879 yılında Tatar dilinde bir gazete çıkarmak için Çar'a müracaat etmiştir. Ancak bu başvurusu kabul edilmemiştir (Kırımlı, 2010: 39). İsmail Bey bunun üzerine Akmescit'te çıkarılmakta olan Rusça Tavrida gazetesinde "Rus İslam'ı" (Russkoe Musulmastvo) adıyla bir dizi yazılar yazmaya başlamıştır. Bu yazılarında Ortodoks Rusya ile Müslüman tebaanın arasındaki ilişkileri dikkatli bir biçimde ele alarak Müslüman toplumun eğitim ve benzeri konularda geri bırakılmamasını ve aynı zamanda Hristiyan olduğu kadar Rusya'nın Müslüman da olduğunu savunmuştur. Bu iki unsurun birbirleriyle olan ilişkilerini geliştirmelerini savunmuştur. 1882 yılında İsmail Bey Mirât-ı Cedid (Yenilik Aynası) ve Salname-i Türki (Türkî Yıllığı) adıyla iki adet risale yayımlamıştır (Nadir, 2011: 36). Mirât-ı Cedid'te Müslümanlar için hac yolu, İstanbul'un tarihi ve hayvanlar dünyasıyla alakalı bilgiler vermiştir. Salname-i Türki adlı risalesinde ise coğrafi, tarihi olayları, sağlık, basın ve farklı ülkelerdeki eğitim sistemleriyle alakalı bilgiler vermiştir. Her iki risalenin de ortak amacı, Müslümanların dünyayı daha iyi anlayabilmesidir. 1883 yılında ise İsmail Bey'in çıkarmak istediği gazete için olumlu haber gelmiştir. Ancak gazete iki dilde yani Rusça ve Tatarca basılmak şartıyla çıkabilirdi (Kırımlı, 2010: 39). 22 Nisan 1883'te Kırım'ın Rusya'ya ilhak edilmesinin 100. yıldönümünde Gaspıralı İsmail Bey *Tercüman* adını verdiği gazetesinin ilk nüshasını çıkartmıştır (Hablemitoğlu, 2015: 82). Rus hükümetinin gazete çıkartmaya izin verme sürecini incelediğimiz zaman farklı sebeplerin olduğunu görüyoruz. Bunlardan bir tanesi Kırım'ın Rusya'ya ilhakının 100. yılı kutlamaları dolayısıyla bu izin verilmiş olabilir. İsmail Bey'in Rus askerî okullarında eğitim almış olması ve belediye başkanlığı yapmış olması dolayısıyla hükümetin İsmail Bey'e güven duyması da diğer ihtimaller arasındadır.

Gazete, İsmail Bey'in eşi Zühre Hanım'ın mücevherleriyle çıkmıştır (Şakiroğlu, 2011: 492). *Tercüman* gazetesi ile İsmail Bey dilde, fikirde, işte birlik şiarını ortaya koymuş ve *Tercüman* aracılığıyla bütün Türk dünyasına seslenme ve kendi fikirlerini Türk dünyasına yayma fırsatı da bulmuş oluyordu. İsmail Bey, gazete aracılığıyla Müslümanları modern dünyanın eğitilmiş ve vasıflı birer parçası haline getirebilmek için yazılar yazmıştır. Ancak *Tercüman* gazetesi çıktıktan bir yıl sonra 1884'de Nikolay İlminski, İsmail Bey'in fikirlerinden rahatsız olduğu için Çar'a durumu rapor etmiştir (Akpınar, 2015: 89). Ancak bu yazılarında Rus hükümetinin dikkatini çekmemek ve sansüre uğramamak için çok dikkatli bir üslup kullanarak bir denge siyaseti izlediğini görüyoruz. İsmail Bey'in bu denge siyaseti sayesinde *Tercüman*, 35 yıl boyunca yayın hayatına devam edebilecektir. *Tercüman*'ın bir başka özelliği ise İstanbul Türkçesine yakın sade bir dille kaleme alınmış olmasıydı. Gaspıralı İsmail Bey'in ifadesiyle; “Dersaadetin hamal ve kayıkçılarına Çin dâhilinde bulunan Türk devcilerine gazeteyi tanıtmıştır.” (Kırimer, 1996: 98).

Gazete, Kırım haricinde, Kahire, Taşkent, Buhara, Bağdat, Tiflis, Bakü, İstanbul, Semerkant, Kazan'da okuyucu kitlesi bulmuştur. Böylelikle *Tercüman* vasıtasıyla birbirlerine uzak olan ve Türkçenin farklı lehçelerini konuşan Türkler arasında ortak bir dil yaratma çabası da ortaya çıkmış oluyordu. Zaten İsmail Bey bir konuşmasında dil birliğini şu şekilde ifade ediyordu: “Bazı düşünceler vardır ki bize yasaktır. Onları bizden sonra gelecek nesillere bırakalım. Biz mânevi birliği yapalım, dilleri birleştirelim, siyasi birliği başkaları düşünsün” (Kırimer, 1996: 66). İsmail Bey, *Tercüman* haricinde *Âlem-i Sıbyân* (Çocukların Dünyası), *Ha Ha Ha!* (Mizah Dergisi), *Âlem-i Nısvân* (Kadınların Dünyası) gibi dergiler de çıkartmıştır (Yaman, 2015: 55). Gazeteci ve siyasetçi kimliği kadar eğitimci kimliğiyle de ön plana çıkacak olan İsmail Bey yeni usulde eğitim verilen “Usul-i Cedid” okullarını da kuracaktır. İsmail Bey ilk Usul-i Cedid okulunu 1884 yılında Bahçesaray'da açmış ve ders kitaplarından dahi ücret almadan öğrencilere dağıtmıştır (Kırımlı, 2010: 55). Ancak yeni metotla eğitim veren bu okulun sadece Bahçesaray'da yerleşebilmesi için İsmail Bey'in yaklaşık olarak 5 ila 6 yıl boyunca emek vermesi gerecektir. Ancak yirmi yıl sonra bu okulların sayısını incelediğimiz zaman Türk dünyasında yaklaşık olarak bu sayı beş bini bulacaktır.

İsmail Bey, dilde birlik anlayışının yanı sıra Türk kültürünü gerici anlayıştan kurtarıp modern dünyanın bir parçası yapabilmek için birçok alanda ıslahat fikri ile ortaya çıkmış çok yönlü bir fikir adamıdır. Türk dünyasındaki yenileşme hareketlerini sadece İsmail Bey'e yüklemek de yanlış olacaktır. Çünkü Gaspıralı'dan önce bu hareketler başlamış durumdaydı. Gaspıralı'yı öne çıkaran ve diğer isimlerden farklı bir konuma getirmesindeki en büyük neden *Tercüman* aracılığıyla fikirlerini bütün Türk dünyasında benimsetmesi olmuştur. İsmail Bey, 1893'te Türkistan'a, 1907-1908 yıllarında Türkiye'ye, Mısır'a ve Hindistan'a giderek dönemin önde gelen şahsiyetleri ile konuşmuş ve Müslüman Türklerin okumaları ve ilerlemeleri için faaliyetlerde bulunmuştur. İsmail Bey, 1909 yılı sonlarına doğru İstanbul'a gelmiştir. Ancak İsmail Bey'in Türkiye'ye olan ziyaretleri Rus hükümeti tarafından şüpheyle karşılanmış ve Rusya Türkleri ile Osmanlı Türklerini birleştirme çabası olarak algılanmıştır. 1914 yılında Ruslar, *Tercüman* gazetesinin matbaasını tahrip etmişlerdir. Bu duruma üzülen İsmail Bey'in sağlık durumu bozularak 11 Eylül 1914 günü vefat etmiştir (Kırimer, 1996: 252). Vefatından sonra *Tercüman* gazetesi damadı ve oğulları tarafından 1918'e kadar devam ettirilmiştir (Kalsın, 2014: 111).

İsmail Gaspıralı ve Usul-i Cedid (Eğitimde Yeni Metot)

Ceditçilik ismi verilen yenileşme hareketi 19.yüzyıl başlarından itibaren Rusya Müslümanları arasında kültür, eğitim alanlarında yaygınlaşmaya başlayan bir reform hareketidir (Nadir, 2011: 47). Ceditçilik hareketi Gaspıralı'dan daha önce başlamış durumdaydı.

Ceditçilik hareketi 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abdülkayyum Nasırı (1824-1907), Şihabeddin Mercani, Hüseyin Feyizhane (1826-1866) (Akyol, 1993: 212) gibi isimler tarafından başlatılmıştır (Nadir, 2011: 47). Ceditçilik hareketinin temelleri aslında Rusların Tatar Türklerinin yaşamış olduğu bölgeleri işgal etmesiyle başlamıştır. İşgal ile birlikte Tatar aydınlarının içerisinde milli şuur oluşmuştur. Ancak fikir yönündeki bu gidişatı Gaspıralı İsmail Bey somut bir duruma getirebilmiştir. Ceditçilik fikri konumunda Kazan şehri öne çıkmaktadır. Kazan şehri Ceditçilik hareketinin temellerinin atıldığı şehir konumundadır. Bu dönemde Kazan'da; Sultan Galiyev, Yusuf Akçura, Ayaz İshaki, Sadri Maksudi, Fatih Kerimi gibi aydınlar yetişmiştir (Yaman, 2015: 66). Ceditçilik hareketinin uygulayıcıları görüldüğü üzere çoktur. Gaspıralı İsmail

Bey bu hareketi somutlaştıran kişi olması dolayısıyla diğer isimlerin önüne geçebilmiştir. 19.yüzyılın son çeyreğine geldiğimiz zaman Ceditçilik hareketi iyice ilerlemiş durumdaydı. Gaspıralı İsmail Bey'in ilk işi "Usul-i Savtiye" (fonetik usul) sistemini tanıtmış olmasıdır. Bu usule göre öğrencilere Arap alfabesinin tamamı öğretilmiyordu. Bunun yerine ilk derste beş harf öğretiliyordu ve bundan sonraki günlerde ise bir ya da iki yeni harf öğretiliyordu (Kırımlı, 2010: 53). Böylelikle eğitim ve öğretimde kolaylık sağlanmış oluyordu. Gaspıralı İsmail Bey eğitim programını belirli kurallar içerisine yerleştirmiştir. Usul-i Cedit (Nadir, 2011: 64) ile birlikte aşağıdaki konuların hayata geçirilmesi planlanmaktaydı;

- 1) Öğretmenler sadaka yerine aylık olarak düzenli maaş alacak,
- 2) Medrese ile okul birbirlerinden ayrılacak,
- 3) Okuma yazma öğretimi heceleme yöntemiyle değil, "Usul-i Savtiye" ya da "Usul-i Meddiye" ile öğretilecek,
- 4) Sadece okuma değil aynı zamanda yazı öğretimi de sağlanacak,
- 5) Sadece erkekler için değil kızlar için de okullar açılacak ve okuma yazma öğretilecek,
- 6) Yeni öğretim sistemi bir programa bağlanacak ve yaşa göre ders kitapları kullanılacak.

Rusya'da yaşayan Müslümanlar arasında eğitim ve öğretim camilerde ya da medreselerde "Usûl-i Kadim" denilen geleneksel bir şekilde yürütülüyordu. Ancak Gaspıralı'nın gerçekleştirmek istediği savtiye metodu Türk dünyasında yeni bir şeydi ve heceleme usulüne göre eğitim veren medreselerden çok büyük tepkiler almıştır. Gaspıralı'nın modern eğitim sistemi eski usulü savunan "Kadimciler" tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Gaspıralı İsmail Bey'in batılılaşmayı hedefleyen "Usul-i Cedit" hareketinin toplumda benimsenmesi kolay olmayacaktır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi; Kadimcilerin yani muhafazakâr kesimin İslam elden gidiyor diye Usul-i Cedit hareketini hedef almalarıdır (Nadir, 2011: 65). İslam dini Rus dilinin öğrenilmesine izin vermediğinden Rusların Türkleri asimile etme politikaları amacına ulaşamamış ve din sayesinde Türkler kendi öz benliklerini koruyabilmişlerdir (Nadir, 2014: 67). Kadimciler, Usul-i Cedit okullarının Türkleri Ruslaştıracağı konusunda endişe ettikleri için bütün imkânlarıyla bu harekete muhalif bir tutum sergilemişlerdir (Nadir, 2011: 69). Hattâ Kadimciler, Usul-i Cedit'e karşı "Demir Oklar" gibi bazı risaleler

dahi yayımlamıştır. Usul-i Cedid hareketini bekleyen bir diğer zorluk ise açılacak okullar için ödenek imkânlarının olmayışıydı. Rus maarifi bu okulları resmi olarak tanımadığından, bir ödenek vermesi söz konusu değildi. Üstelik Rus maarifi bu okulları herhangi bir bahane ile kapatabiliyordu. Ödenek sorunu ticaret ile uğraşan burjuvazi kesiminin ve zengin kişilerin bireysel yardımları ile çözülecektir. Okullara maddi destek veren bazı isimler şunlardır; Gani Bay, Nimetullah Hacı, Ahmed Bay Hüseyin (ov), Zahidullah Şafiullah (in), Akçur (in) bulunmaktadır (Nadir, 2014: 68). 1905 yılına gelirken Rusya’da Ceditçilik hareketinin hızla yayıldığına ve Avrupa tarzında aydınların yetiştiğine şahit oluyoruz.

Yeni usul mekteplerde Gaspıralı’nın 1884 yılında yazmış olduğu *Hoca-i Sibyan* kitabı okutulacaktır (Kırımlı, 2010: 54). Yeni okullarda eğitim süresi iki yılı geçmeyecekti. Bir öğretmen bir seferde en fazla kırk öğrenciye ders verebilecekti. Eğer öğrenci sayısı bu sayıyı aşarsa, öğretmen yanına bir tane yardımcı almak zorundaydı. Bir okulda dört farklı sınıftan başkası olmayacaktı. Dersler en fazla kırk beş dakika sürecek ve dersler arasında on dakikalık teneffüs verilecekti. Bu kurallara göre bedenî cezalar da yasaklanmıştı. Okullarda sıra, sandalye, kara tahta ve kitaplık olması şartı bulunuyordu. Sınıflar ise temizlik şartlarına uygun olacak ve sınıflarda yeterli miktarda pencere, ışık ve temiz hava olacaktır. Not sistemi ve sınav sistemi getirilerek öğrenciler her haftanın sonunda sınava tâbi tutulacaktır (Gaspıralı, 1894). Yeni metot okulların müfredatında ise Türkçe okuma-yazma, temel matematik bilgisi, Kuran okuma ve İslam’ın esaslarını öğretmek, genel tarih, genel coğrafya, hayat bilgisine giriş gibi dersler mevcut olacaktır (Kırımlı, 2010: 54).

Gaspıralı, ilk Usul-i Cedit okulunu 1884 yılında Bahçesaray’daki Kaytaç Ağa mahallesinde açmıştır. Muallim olarak ise bizzat kendisinin yetiştirdiği Bekir Emekdar’ı atamıştır (Kırımer, 1996: 120). Gaspıralı bu okulda öğrencilerin kırk günde okuma ve yazma öğreneceğini belirtmiştir. Halkı teşvik edebilmek için okula kayıt parası almamış ve ders kitaplarını da bedava vermiştir. Gaspıralı’nın teşviklerine rağmen sadece on iki kişi okula kayıt olmuştur (Kırımlı, 2010: 55). Kırk günlük öğrenim süresinden sonra Gaspıralı, sınavın Bahçesaray’da, halka açık olarak yapılacağını ilan etmiş ve izlemeleri için halkı davet etmiştir. Gaspıralı’nın davetine icabet eden otuz kişi, öğrencilerin okuma ve yazmayı öğrendiklerine şahit olmuştur

(Kırimer, 1996: 120). İsmail Bey'in sınavı halka açık yapmasındaki gaye, yeni usulde eğitim veren okulun öğrenciler üzerinde kısa sürede başarılı olan etkisini göstermek ve okula yeni öğrenci kazandırma isteğidir. Gaspıralı yeni usul okulları halka benimsetebilmek için yetişkinlere bizzat kendisi dersler vermiş ve halka hitap etmek istemiştir. Gaspıralı'nın bu çalışmaları sonucunda yeni taraftarlar kazandığını da görmekteyiz. Gaspıralı'nın Bahçesaray'da yeni okulları halka tam manasıyla benimsetebilmesi işi için yaklaşık olarak beş altı yıl uğraşmıştır. Bu süreç içerisinde Gaspıralı İsmail Bey aynı zamanda yeni eğitim sisteminin başarılarıyla alakalı propaganda faaliyetleri yapmış ve Rusya'da bulunan diğer Müslümanların yaşadığı bölgelere de elçiler göndermiştir. Gaspıralı İsmail Bey her yıl toplanan Rusya'nın en büyük panayırlarından olan Makarya Panayırı'na (Nijni Novgorod) gelerek burada toplanan Müslümanlara fikirlerini aktarmaya çalışmıştır. Zamanla Bahçesaray'da bulunan Usul-i Cedit okulunun ismi yayılınca yeni usulde eğitim vermek isteyen öğretmenlerde Bahçesaray'a gelmeye başladılar. Bu öğretmenleri bizzat Gaspıralı İsmail Bey kendi evinde ağırlayıp, onlara iki ay kadar eğitim vermiştir. Bu öğretmenlerden herhangi bir ücret talep etmeyen Gaspıralı'nın tek şartı, kendi memleketlerine döndüklerinde, buralarda yeni metotla eğitim veren en az iki öğretmen yetiştirmeleridir (Nadir, 2011: 54).

1893 yılında Gaspıralı, Buhara Emirliğine ve Türkistan'a gitmiştir. Semerkant'ta bulunduğu sırada burada Usul-i Cedit Okulu açmayı başardı. Ancak Rus yönetimi tarafından bu okul kısa sürede kapatılmıştır (Yalvar, 2017: 105). İsmail Bey, Semerkant'ta bulunduğu sırada, Tatar milyoner Gani Bay ile tanışarak etkilemeyi başarmıştır. Semerkant ziyareti süresince etkilemiş olduğu zenginler sayesinde Usul-i Cedit okullarına maddi destek de sağlamıştır. Bu zenginler sayesinde 1895 yılında Rusya imparatorluğunda yeni metotlu eğitim veren okulların sayısı da 100'ü geçmiş durumdaydı. Gaspıralı İsmail Bey'in öldüğü yılda (1914) ise bu sayı 5.000'e ulaşmıştır (Kırimer, 1996: 11).

Tercüman gazetesinin belirli bir bölümü yayın hayatı süresince sürekli olarak Usul-i Cedit okullarının başarılarından bahsetmiş ve eğitim durumuyla alakalı bilgiler vermiştir. Bahçesaray'da bulunan matbaada da, yeni eğitim sisteminin okuma metinlerini çoğaltılıyordu. Okuma oranını arttırabilmek için Gaspıralı İsmail Bey yayımlarını ucuz fiyatlardan satmaktaydı. *Tercüman* gazetesinin

yayınlarıyla beraber gazete okumaya karşı ilgi çoğalmış, hatta İstanbul gazetelerine dahi abone olanların sayılarında artış görülmüştür.

Gaspıralı İsmail Bey aynı zamanda Müslümanların, Rus dilini mutlaka öğrenmeleri gerekliliğini de savunmuştur. Gaspıralı İsmail Bey'in yeni eğitim sistemindeki en büyük eksikliği muallim (öğretmen) yetiştirebilecek kurumların olmayışıydı. Ancak kanunlar ve mevzuat, Rus maarifinden bağımsız Türkçe eğitim veren kurumları kabul etmiyordu. Bu şartlar altında öğretmenlerin yetiştirilmesi, daha önce Bahçesaray'da yapıldığı gibi, diğer öğretmenler tarafından yetiştirilmesiydi.

Gaspıralı'nın geniş eğitim reformu aynı zamanda kadınları da kapsamaktaydı. İsmail Gaspıralı, Müslüman toplumların hassas olduğu bu konuda öncelikle *Tercüman* gazetesi aracılığıyla zaman zaman yazılar yazarak kadınların da eğitilmesi hususunda halkı bilgilendirerek zemin hazırlamıştır. Bunu yaparken, gelenekçi tepkilerden korunabilmek için Osmanlı Devleti'nden yani (Halifenin ülkesinden) örnekler vererek fikirlerini halka benimsetmeye çalışmıştır (Öztürk, 2016: 534). Gaspıralı İsmail Bey kızlar mahsus ilkokulu, 1893 yılında, ablası Pembe Hanım Bolatukova'ya Bahçesaray'da açtırtmıştır (Kırımlı, 2010: 58). Daha sonraları ise Tetüşi'de 1908 yılında, Troisk'ta 1909'da, Kazan ve Orenburg'da ise 1913 yılında, Ait (ov), Hüseyin (ov), Muteri, Abit (ov), Emirhan, Mir Haydar kız medreseleri açılmıştır (Nadir, 2011: 62). 1915 yılında Troisk'ta ilk kez kızlar için bir öğretmen okulu açılmıştır. Bunların içerisinde Orenburg eyaleti en dikkat çeken yerdir. Burada 20 yardım derneği ve 595 medrese (cami) bulunmaktaydı (Nadir, 2011: 63). Söz konusu okulların ödenekleri hayırsever kişiler ve zenginler tarafından sağlanıyordu.

Usul-i Cedit ile başlayan bu eğitim reformu kısa zaman içerisinde etkisini göstermiştir. Rusya'da yaşayan ve sayıları tahminen yirmi milyon olan Müslümanlar arasında 1910 yılına kadar 14 basımevi kurulmuş ve bin civarında dergi, gazete ve kitap basılmış durumdaydı. Müslümanlar içerisinde yaklaşık 200 kişi Rus üniversitelerini bitirmiş ve 20 kişiye yakını da Avrupa'da eğitim almışlardır. Kısa süre içerisinde Usul-i Cedit hareketinin başarıya ulaşmasındaki en önemli etkenlerden birisi, hiç şüphesiz İsmail Bey'in *Tercüman* gazetesi aracılığıyla yapmış olduğu propaganda faaliyetleriydi.

Sonuç

Gaspıralı İsmail Bey'in Rus okullarında almış olduğu eğitim, hem Rusça öğrenmesini hem de o dönemde askeri okullarda Rusların Türklere yönelik uyguladığı kara propaganda faaliyetleriyle asimile etme politikalarının varlığını öğrenmesini sağlamıştır. Türklere karşı yapılan bu faaliyetler, Gaspıralı İsmail Bey'de öz benliğini koruma fikirlerini güçlendirdiği gibi, Rusya Müslümanları arasındaki birlik ve beraberliği sağlamaya yönelik bir kamuoyu oluşmasını sağlamıştır.

Gaspıralı İsmail Bey ilk Usul-ü Cedit okulunu 1884 yılında Bahçesaray'da açmasıyla beraber aslında amacına doğru en büyük adımı da atmış sayılıyordu. 1883 yılında çıkartmış olduğu *Tercüman* gazetesi aracılığıyla, kurmuş olduğu ve kuracağı okulların eğitim faaliyetleri hakkındaki propaganda faaliyetlerini bütün Türk dünyasına benimsetmiştir. Gaspıralı İsmail Bey'in açmış olduğu bu okullar vasıtasıyla Rusya Müslümanlarını aslında modern dünyanın bir parçası haline getirebilmek maksadıyla ve dilde birliği sağlayarak da Türk dünyasında herkesin birbirini anlayabileceği sade bir dil yaratma çabası gütmüştür. O dönemde tabii bunu yapabilmek çok zorlu bir süreç gerektiriyordu. Çünkü Çar hükümeti açılan okulları resmî olarak tanımıyordu ve herhangi bir bahane ile okulları kapatabiliyordu. Resmî olarak tanımadığından dolayı, maddi olarak herhangi bir ödenek vermesi de söz konusu değildi.

Gaspıralı'yı bekleyen zorluklar sadece bunlarla da sınırlı değildi. Eski geleneklere göre eğitim veren medreseler Gaspıralı'nın modern okullarını eleştirecek ve hatta Çar hükümetine jurnalleyerek okulların kapatılması için dâhi çaba sarf edeceklerdir. Bütün bu zorluklara rağmen Gaspıralı İsmail Bey okulların ödenek sorununu çözümlenebilmek maksadıyla farklı şehirlere seyahatler düzenleyerek açmış olduğu okulları tanıtmış ve burjuvazi sınıfının dikkatini çekerek okullara ödenek imkânı yaratabilmiştir. Rus maarifi bu okulları tanımadığından, yeni usul ile eğitim veren okullar için öğretmen yetiştirebilecek bir öğretmen okulu açılmıyordu. Bu da Gaspıralı İsmail Bey'in zorlandığı diğer bir konudur. Ancak bunun üstesinden, bizzat, kendi evinde dersler vererek öğretmenler yetiştirerek gelmiştir. Öğretmen ihtiyacı problemi bu yolla bir nebze olsun çözülmüştür.

Usul-i Cedit okullarının ders programlarını incelediğimizde, medrese eğitimiyle olan farkları açıkça göze çarpıyordu. Okuma yazma öğretimi, medresedeki gibi heceleme usulüne göre değil “Usul-i Savtî” metoduna göre yapılacaktı. Medrese eğitiminin aksine yeni açılan okullarda sadece Kuran ve tefsir dersleri değil, fen dersleri de öğretiliyordu. Aynı zamanda medrese eğitimi Rus dilinin öğrenilmesini yasaklıyordu. Çünkü Rus dilini öğrenmeleri durumunda Müslümanların asilime olarak kendi öz benliklerini yitireceklerini savunuyordu. Bu konuda bir miktar haklı olduklarını da belirtmemiz gerekiyor. Din sayesinde, Çar hükümetinin uygulamış olduğu asimile politikaları Müslümanlar arasına pek fazla nüfuz edememiştir. Ancak Gaspıralı İsmail Bey, mutlaka Rus dilinin öğrenilmesi gerektiğini savunuyordu. Çünkü dönemin şartlarında Rusların desteğini almadan reform hareketleri tam manasıyla amacına ulaşamayacaktı. Gaspıralı’nın açmış olduğu okullar, Rus dilinin öğrenilmesini de sağlayacaktır. Sadece erkekler için değil, kızların da eğitim almaları için okullar açmıştır. Gaspıralı İsmail Bey modern anlamda eğitim veren bu okulların propagandasını *Tercüman* aracılığıyla o kadar iyi yapmıştır ki, bu okulların Türk dünyasına benimsenmesini başarmıştır. 1884’te ilk açtığı okuldan, öldüğü tarih olan 1914 yılına kadar toplam beş bin kadar Usul-i Cedit okulu açılmıştır. Bu rakamdan hareketle Gaspıralı İsmail Bey’in başarılı olduğu da açıktır.

Gaspıralı İsmail Bey gazeteci, siyasetçi ve aynı zamanda muallim olarak birçok alanda faaliyetlerde bulunmuş çok yönlü bir fikir adamıdır. Tarihte, fikirleri yüz yılları aşarak günümüze kadar ulaşabilen ve bu fikirleri günümüzde de geçerliliğini koruyan nadir insanlar vardır. Gaspıralı İsmail Bey’in de bu nadir kişilerden olduğu değerlendirilebilir.

Kaynaklar

Akçura, Y. (1978). *Türkçülük Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İstanbul: Türk KültürYayınevi.

Akpınar, Y. (2015). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri 3 Dil Edebiyat Seyahat Yazıları*, İstanbul: Ötüken.

Akyol, T. (1993). Ceditcilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.7: 211-213. Ankara: TDV Yayınları.

Gaspıralı, İ. (1894, Aralık 23). *Muallimlere Açık Mektup*.

Hablemitoğlu, N. (2015). *Gaspıralı İsmail*, İstanbul: Pozitif.

Kalsın, B. (2014). İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi, *Uhive Dergisi*, 2(2): 95-115.

Kırimer, C. S. (1996). *Gaspıralı İsmail Bey (Dilde, Fikirde, İşte Birlik)*, İstanbul: Avrasya Bir Vakfı.

Kırımlı, H.(1996). Gaspıralı İsmâil Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.13: 392-395. İstanbul: TDV Yayınları.

Kırımlı, H. (2010). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Nadir, D. (2011). *Unutturulan, Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*, İstanbul: Başlık Yayınları.

Nadir, D. (2014). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Öztürk, Z. (2016). Hanımlara Mahsus Gazete. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.1: 533-535. İstanbul: TDV Yayınları,2016.

Şakiroğlu, M. (2011). Tercüman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40: 490-492. İstanbul: TDV Yayınları.

Yalvar, C. (2017). Türk Dünyasının Sönmeyen Ateşi, Yeditepe Üniversitesi *Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C.1, (2): 87-116, İstanbul.

Yaman, E. (2015). *Gaspıralı İsmail ve Türkçede Birlik*, Ankara: Akçağ Yayınevi.